
KUSTOS ETNOLOG – KRONIST MESTA

Tanja Roženberger Šega

119

Uvod: Kaj ni muzejski predmet?

Več kot dve desetletji je že minilo od prvih začetkov organizirane in načrtno vodene muzejske dokumentacije sodobnosti. Vprašanje, ali predmeti potrošniške družbe sodijo v muzej, je torej že zdavnaj preseženo, aktualno vprašanje pa je, kako in na kakšen način lahko sodobnost ujamemo v muzejske prostore. Zbirajmo danes za jutri je prijazen slogan, ki je pred sabo rušil mnoge debele in zaprašene zidove, saj so stereotipne podobe o muzejih le stežka dobivale drugačne oblike. Nekaterim ljudem, na žalost tudi muzejskim delavcem, sta se zdela pojma muzej in sodobnost diametralno nasprotna. Potrebna sta bila čas in vztrajnost.

Spoznanje hitre spremenljivosti, nenehnega razvoja družbe in ne nazadnje tudi nagle minljivosti sodobne materialne kulture je prodrlo v svet muzejev in zbiranje sodobnih predmetov je danes nujna, enakopravna in enakovredna muzejska politika. Ustvarjeni so bili različni projekti, ki so rodili bogate sadove in še uspeli drvečemu vlaklu iztrgati pomembne fragmente sodobnosti. Ustanovljene so bile mnoge zbirke, tudi muzeji, tako v Evropi, kot tudi v Ameriki.

Eden izmed najpopolnejših programov muzejskega dokumentiranja sedanosti je prav gotovo švedski projekt imenovan SAMDOK, ki je leta 1977 nastal kot plod globalne analize zbirk in predmetov švedskih muzejev. Vzpostavili so organizirano in sistemsko zbiranje in dokumentiranje sodobnosti na podlagi izbranih in določenih kriterijev.

In kako se teh nalog lotevamo v Sloveniji?

Sodobnost na depoju

V Sloveniji deluje okoli 80 večjih in manjših muzejev in samostojnih muzejskih zbirk, kar pomeni dokaj gosto muzejsko mrežo. Umeščenost slovenskih muzejev v mednarodne tokove ter njihovo kvalitetno ponudbo nam dokazuje tudi skorajda vsakoletna udeležba na izboru za najboljše evropske muzeje leta EMYA, ki jo vsako leto organizira evropski muzejski forum. Prav prihodnje leto, ob deseti obletnici prvega slovenskega nagrajenega muzeja (Tobačni muzej), bo Ljubljana gostitelj te eminentne prireditve.

Kljub dokaj kakovostni slovenski muzejski ponudbi pa na področju dokumentiranja sodobnosti še vedno nismo vzpostavili kontinuiranega in širše, sistemsko organiziranega dela. Prva stalna postavitev, ki je prikazovala tudi obdobje osemdesetih let tega stoletja, je bila odprta leta 1987 v takratnem Muzeju revolucije Celje, oz. v sedanjem Muzeju novejšje zgodovine Celje. Razstava, ki jo je pripravila skupina zgodovinarjev, je prikazovala razvoj mesta Celja in način življenja v njem. Problematika onesnaževanja, razvoj industrije, tipična moda sedemdesetih let ter način življenja na ravni vsakdanjosti so bile teme, ki niso bile vajene muzejskih prostorov. S to razstavo so bili postavljeni temelji zbiranja in dokumentiranja sodobnosti, ne samo v Muzeju novejšje zgodovine Celje, temveč tudi v slovenskem muzejskem prostoru nasploh. Zgledu je sledilo nekaj občasnih razstav s sodobno problematiko, toda kljub dobri odmevnosti je preteklo še kar nekaj let, preden so se omenjeni stalni razstavi pridružile še nekatere stalne muzejske postavitve s takšno vsebino. Leta 1996 odprta stalna razstava nacionalnega Muzeja novejšje zgodovine iz Ljubljane (naslednik Muzeja revolucije Slovenije), z naslovom Slovenci v XX. stoletju, je zamenjala stalno razstavo o revoluciji v Sloveniji. Razstava, ki gradi prikaz na ravni vsakdanjega življenja popolnoma apolitično, je doživela in doživlja mnoge pozitivne, pa tudi negativne kritike. Prav to je tudi dokaz o "spolzkiem" terenu sodobnosti in zaradi pomanjkanja zgodovinske distance težavni objektivni oceni. Prav tako se sodobnosti dotika najnovejša stalna postavitev v muzeju pokrajinskega tipa. Razstava, ki je bila odprta pred dvema letoma, predstavlja življenje ob reki Muri vse od obdobjih, o katerih pričajo arheološke najdbe, do prikaza konglomerata smeti, ki jih proizvaja sodoben človek.

V Sloveniji se torej z muzejskim dokumentiranjem sodobnosti še vedno ukvarjajo zelo redki muzeji, pravzaprav le redki kustosi, ki si poleg že klasično zastavljenih nalog naložijo na pleča še tovrstno raziskovanje in dokumentiranje. Prav tu lahko iščemo enega izmed odgovorov, zakaj je stanje takšno. V slovenskem muzejskem prostoru namreč le redko najdemo kustosa, ki bi bil zaposlen prav za to področje.

Še toliko bolj presenetljivo pa je dejstvo, da se teh tem v prvih vrstah sploh ne lotevamo etnologi in to kljub temu, da ima proučevanje sodobnosti in urbanega prostora v slovenski etnologiji že tridesetletno tradicijo.

Začetki preučevanja urbane problematike so povezani z Oddelkom za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani in še danes ima oddelek vodilno vlogo pri obravnavi teh tem. Po besedah dolgoletnega profesorja dr. Slavka Kremenška je preučevanje mest in sodobnosti veljalo celo za eno od značilnosti ljubljanskega študija etnologije. Odsevi teh znanj se pojavljajo bolj kot samoiniciativne pobude posameznih kustosov etnologov; so torej posledica subjektivnih odločitev in ne neke širše programske organizirane oblike dela.

Slovenski etnografski muzej je leta 1976 z razstavo Življenje idrijskega rudarja muzejski publikli prvič predstavil industrijsko dediščino mestnega prostora. Avtorji razstave so prikazali način življenja dotlej neobravnane poklicne skupine in njena razmerja z drugimi socialnimi skupinami. Prav tako je segment urbanega okolja predstavila razstava z naslovom Ljubljana po predzadnji modi, ki je bila leta 1983 na ogled v Slovenskem etnografskem muzeju. V drugih slovenskih muzejih pa najčesče

predstavljene urbane etnološke teme posegajo na področje socialnih in profesionalnih skupin. Na tem mestu bi omenila še razstavo o "malih gospodinjstkih aparatih", ki jo je pred letom dni pripravil kustos etnolog in lansko leto odprto obširnejšo občasnno razstavo Spomini naše mladosti – etnološki pregled povojnih dogodkov na Goriškem. Avtorica razstave uvod v katalogu prične z besedami "etnologija nekoliko drugače...", kar nam enostavno in nazorno pokaže na položaj slovenske etnologije v sferah muzejskih raziskovanj sodobnosti.

Obširnejši projekt, ki podaja določen sistem za etnološko preučevanje tudi sodobnega življenja, pa je Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Izdaje nekaterih zvezkov etnološke topografije, še posebej tistih, ki so izšli izpod peres etnologov zaposlenih v muzeju, so spremljale tudi razstave, ki so tako kot zvezki sami predstavljale tudi sodobnost. Ne morem pozabiti dogodka, ko smo kot nadebudni študenti obiskali eno takšnih razstav in strmeli v nov električni likalnik, pri tem pa so se v nas sproti rušile stereotipne podobe o etnologiji.

Zakaj je razkorak med teorijo in prakso tolikšen? Kako to, da se ta znanja in vedenja niso prelila tudi v muzejsko prakso?

Po železnem pravilu v Sloveniji muzeji ponujajo po eno delovno mesto posamezni znanosti. Tako ima etnologija v muzejih pokrajinskega tipa ponavadi po enega predstavnika oz. nosilca znanosti, katerega vloga je že desetletja utečena in predvsem mnogo preobširna. Teren, ki ga zamejujejo meje posameznih pokrajinskih muzejev, je tako velik, da je že klasičen repertoar dela in nalog težko izpolniti, kaj šele, da bi kustosi začeli posegati in uvajati popolnoma nove teme izrazito urbanih prostorov, urbane kulture in njenih nosilcev, mikro raziskave vsebine posameznih izbranih arhitektur, kontinuiranega dokumentiranja sodobnosti in podobno. Prav tako so le redki muzeji tisti, ki načrtno gojijo in na novo uvajajo etnologijo v svoje hrame in so prepričani vanjo. Vzrok za takšno stanje pa je prav gotovo tudi v premajhni angažiranosti etnologije same. Menim, da etnologi muzealci prereditko izkoriščamo razstavní jezik muzeja za udarne razstave, ki bi pomagale razbliniti dvome, ugibanja ter včasih tudi negativna stališča do etnologije v muzejih sploh, tako v strokovnih krogih, kot tudi širše. Tudi s pomočjo odmevnih razstav bi si naša znanost lažje utirala pot.

Kustos etnolog je prav gotovo nepogrešljiv pri raziskovanju in postavljanju razstav, ki prikazujejo t.i. novejšo zgodovino na ravni vsakdanjosti. Zato je ena izmed možnosti novih etnoloških muzejskih zaposlitev vsekakor v sklopu muzejev, ki so se v zadnjem času "levili" in širili svoja raziskovalna polja. Muzej novejše zgodovine Celje je edini muzej, ki se je sočasno s širitvijo muzejskega raziskovalnega polja tudi kadrovsko dopolnil. Glede na premike v delovanju muzeja, tako časovno, predvsem pa tematsko, je v strokovnem kolektivu samodejno vzknila potreba po etnologu. Ponovno bi rada poudarila lucidnost, pa tudi osamljenost te odločitve.

Menim, da nujno potrebujemo posebna delovna mesta, ki bi jih zasedli kustosi za urbano etnologijo. Prav ti so lahko kronisti dogajanja v nekem mestnem okolju na eni strani in ažurni raziskovalci vsega, kar izhaja iz kategorije urbanosti in sodobnosti.

Tako so bili in so še vedno raziskovalci in dokumentaristi sodobnosti v slovenskih muzejih kustosi zgodovinarji, ki delujejo na področju t.i. novejše zgodovine. Leta 1991

so pripravili odmevno razstavo z naslovom *Življenje na listkih*. Akcija zbiranja različnih listin, dokumentov, etiket, vstopnic, nalepk ter drugih drobnih listkov, s katerimi se srečujemo vsak dan, je stekla po vsej Sloveniji. Razstava je prvič v širšem obsegu opozorila na nujnost in pomembnost zbiranja predmetov iz našega vsakdanjika. Bila je pravi mali bum – tako med samimi kustosi in širšo publiko. Toda, ali nismo mi etnologi že zdavnaj govorili prav o tem? Očitno so predstavniki drugih strok pričeli reševati naloge, ki smo si jih, očitno pretiho, včasih celo edini zastavljali.

Kaj izgubljam in za kakšno ceno?

122

Gleda na osnovne funkcije muzeja, kot so zbiranje, hranjenje, dokumentiranje, bi si slovenska etnologija sodobnosti z muzejsko prakso lahko pridobila zanimive fonde različnih predmetov, fotografij, videodokumentacije ter drugih dokumentov časa, katerih izpovedna in dokumentarna moč sega še daleč izven meja muzejskih ustanov.

Seveda pa je zbiranje predmetov potrošniške družbe zaradi množine materiala nujno omejeno in izbrano s pomočjo določenih kriterijev, kot so (po SAMDOKU): pogostnost pojavljanja predmeta v družbi (frequency criterion), kriterij razvoja (step-ladder cr.), reprezentativnosti, privlačnosti (appeal cr.), predmeti domene (domain cr.) - to so predmeti splošne in osebne uporabe in kriterij oblike (form cr.). Poleg upoštevanja ustreznih kriterijev pa je pri dokumentiranju in samem izboru predmetov nujno upoštevanje socialnega, kulturnega in zgodovinskega konteksta, iz katerega je predmet prevzet. Prav uvid v ta kontekst je prednost pri zbiranju predmetov sodobnosti. Predmet sam lahko namreč opazujemo in dokumentiramo v njegovem resničnem in prvobitnem življenju, njegovi ustvaritvi, njegovem delovanju ter zatonu. Spremljamo lahko celoten spekter informacij, ki nam jih nudi. Morda sama pridobitev predmeta sploh še ni mogoča, zato je še toliko nujnejša dokumentacija konteksta, iz katerega izhaja. Zato je pomemben poudarek tudi na vsestranski dokumentaciji sodobnega življenja na ravni vsakdanjosti in ne le na materialnih predmetih. Koledarsko leto, praznično leto, različni dogodki, spremembe se odvijajo skupaj z nami, pred našimi očmi. Ravno zaradi te sočasnosti pa delujejo določene službe, ki že opravljajo, sicer za svoje lastne potrebe, določen segment dokumentacije, zato je sodelovanje med muzejem in njimi nujno. Dnevno časopisje, predvsem lokalni časopisi, novice in objavljene fotografije, dnevno informativne televizijske oddaje – vse to so dokumenti minulega dne. V dogovoru s fotografom določene časopisne hiše oz. uredništvom časopisa lahko s prevzemom njihovih (že posnetih) fotografij obogatimo muzejsko fototeko, brez bojazni, da bi se nam "izmuznil" kakšen pomemben dogodek. Prav tako je pomembno in koristno sodelovanje z ustrežno televizijsko hišo. Dnevne regijske novice s komentarji novinarjev so kot sestavni del muzejske videoteke nenadomestljiv vizualni dokument o življenju v mestu ter hkrati bogat vir za nadaljnja raziskovanja.

Kot konkreten primer dokumentacije sodobnosti pa naj osvetlim delo v našem muzeju.

Muzej novejše zgodovine Celje je bil ustanovljen leta 1963 kot Muzej revolucije – tip muzeja, ki je bil značilen za socialistične države. V drugi polovici osemdesetih let se je raziskovalno polje razširilo na celotno 20. stoletje, zaradi česar je muzej spremenil

Steklenica "ondina" (Vedrog Ljubljana), sredstvo za hladno ondulacijo (foto T. Roženberger).

Izdelek Tovarne tehtnic Ivan Rebek (fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje).

tudi ime. Kakor sem že omenila, je bil to tudi prvi muzej v Sloveniji, ki je na stalni razstavi predstavil sodobnost. Skladno s temi spremembami pa se je muzej tudi kadrovske dopolnil s kustosom etnologom, katerega poudarek dela je na preučevanju sodobnosti ter polpreteklega obdobja, predvsem na področju urbanih središč.

Delo je zasnovano na dveh nivojih. Prvi nivo je splošna in kontinuirana dokumentacija sodobnega utripa v mestu. V ta okvir spada sprotno pisanje kronike dogodkov, ažurna foto- in video dokumentacija vsakodnevnega dogajanja ter sprememb v mestu. Muzej sodeluje z lokalnim časopisom, celjskim fotoklubom ter celjskim dopisništvom slovenske nacionalne televizije. Na ta način so v naših fundosih zabeležena vsa dogajanja, spremembe, otvoritve, novogradnje, vzponi in padci gospodarstva, koledarsko in praznično leto Celjanov. Te drobne kronike trenutka so viri za naša nadaljnja raziskovanja. S sprotnimi in tekočimi odkupi videoposnetkov regijskih novic imamo sodobnost dokumentirano tudi z živo sliko. Pri zbiranju predmetov že utečeno sodelujemo z večino predstavnikov celjske industrije, ki nam sproti dajejo nekatere reprezentativnejše proizvodne produkte. Tako smo v primerih stečajev (na žalost jih ni bilo malo) oziroma ob njihovem preoblikovanju pridobili vse pomembne kose njihove opreme, pomembnejše proizvode ter različno dokumentacijo. V primeru stečaja Zlatarne – tovarne za izdelavo nakita smo npr. pridobili celoten zaklad Zlatarne. Posamezne zbirke našega muzeja izhajajo in rastejo prav iz te dediščine. Zbirka tehtnic je npr. posledica več kot stoletne tradicije izdelovanja tehtnic v našem mestu, prav tako zbirka emajlirane posode, zbirka zlatarstva se navezuje na že omenjeno tovarno nakita, zbirka obrti pa izhaja iz tradicije Celja kot obrtnega mesta.

Posrečeno akcijo smo izpeljali kar med delavci muzeja. Vsi zaposleni smo v obdobju enega leta v muzejski depo prinašali prazno embalažo, s katero smo doma kakorkoli

rokovali. Namesto v smeti – v muzej, bi lahko poimenovali slogan te akcije. Tako so vsi ti predmeti vir za preučevanje standarda slovenske družine, za določanje razmerij med prisotnostjo domačih in tujih izdelkov na tržišču, za prisotnost proizvodov celjske industrije...

Drugi nivo dokumentacije pa obsega zaokrožene in poglobljene tematsko usmerjene projekte. Prednost pri izbiri tem namenjamo predvsem tistim sestavinam, ki izginjajo pred našimi očmi. Tako je bil predmet dvoletne raziskave delavsko predmestje Celja imenovano Gaberje. Gaberje, ki se je kot delavsko predmestje Celja izoblikovalo pred dobrimi sto leti, v sodobnem času izgublja svoj specifičen značaj in preprosto izginja izpred naših oči. V času naše raziskave smo bili postavljeni pred odgovorno nalogo, da hitremu časovnemu stroju izpulimo še zadnje ostanke, da dokumentiramo še zadnje segmente industrijske dediščine, preden ga popolnoma ne zamenja nov videz z novo vsebino. Pri tem projektu bi poudarila metodologijo in metodiko našega dela. Raziskava je bila namreč izvedena v sklopu dveh poletnih enotedenskih raziskovalnih delavnic, kjer so poleg izkušenih mentorjev sodelovali tudi mladi raziskovalci, študenti etnologije in zgodovine ter dijaki srednjih šol. Prav združevanje znanja mentorjev z entuziazmom študentov in vedoželjnostjo dijakov vedno znova vsem udeležencem prinaša bogate izkušnje, zanimiva odkritja in jasna spoznanja. Naše raziskovalno delo je bilo razdeljeno v različne raziskovalne skupine, z izborom tem pa smo poskušali zaobseči vsa poglobljena področja materialne, socialne in duhovne kulture, preko katerih smo prišli do strjene podobe o delavski kulturi v Gaberjah. Teme so bile naslednje: razvoj industrijskih podjetij, položaj delavcev, kultura bivanja, oblačilna kultura, prehranjevalna kultura, položaj delavske družine in otrok, društveno življenje prebivalcev naselja ter posebno narečje, ki se govori v tem predelu. Poudarek dela je bil na ustnih virih, saj so prav slednji še najbolj minljivi. V času raziskave smo se pogovarjali s 50-imi informatorji, tako tistimi, ki so bili v Gaberjah rojeni in so tam preživeli svojo mladost, danes pa živijo drugje, s tamkajšnjimi sedanjimi prebivalci, kot tudi z nekaterimi meščani, ki naselje Gaberje in njegovo specifiko spremljajo kot zunanji opazovalci. Pogovore smo snemali na magnetofonski trak, prav tako pa smo poskrbeli tudi za videodokumentacijo.

Takšna oblika dela se je izkazala za zelo uspešno z več vidikov. Celodnevna enotedenska prisotnost na terenu omogoča, da v sorazmerno kratkem času pridobimo veliko količino materiala, tako različnih informacij, dokumentov pa tudi predmetov. Takšna intenzivna prisotnost pomeni tudi neke vrste promocijo muzeja in njegovega dela. "Muzej" stopa izza svojih zidov in deluje na ulici, v delavskem revnem stanovanju, v lokalnem "bifeju" ... In ne nazadnje, je naša oblika dela pomembna tudi zaradi uvajanja mladih v raziskovalno delo. Poleg tega pa na ta način zasnovano delo z mladimi omogoča muzeju kritje projekta iz dodatnih virov – kar je v naših razmerah zelo pomemben podatek. S to obliko dela bomo še nadaljevali, tematsko pa se selili tudi na druga področja našega mesta.

Projektno delo poteka tudi na področju dokumentiranja mestnih obrti. Dejstvo je, da določene obrtne panoge počasi in vztrajno liže čas s svojimi zakonitostmi. Propad so v zadnjem obdobju pospešile še raznovrstne spremembe, ki so posledično sledile osamosvojitvi Slovenije (leta 1991) ter spremembi družbenopolitične ureditve. Z denacionalizacijo hiš v mestnem jedru, v katerih imajo nekateri obrtniki najete svoje

Udeleženci muzejske poletne delavnice Gaberje, julij 1996 (fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje).

lokale, novi lastniki svoje prostore prodajajo ali postavljajo nove najemne pogoje. Nekateri obrtniki tudi zato za vedno zapirajo svoja vrata. Prihaja do popolne spremembe tako v vsebini kot tudi podobi teh delavnic. Zato je ažurna vsestranska dokumentacija določenih obrtnih panog še toliko bolj pomembna. Kot primer dokumentacije, hkrati pa že tudi prezentacije te vsebine, bi vam rada predstavila kratek dokumentaren film modistovske obrti. Film je bil sestavni del razstave z naslovom *Kaj se skriva pod klobukom – predstavitev modistovske obrti*, ki je bila na ogled lansko leto v našem muzeju.

Ob misli na to, kaj vse smo že zamudili, je še toliko bolj aktualen apel za institucionaliziranje polja urbane etnologije sodobnosti, tudi v muzejskem prostoru, za koordiniranje in programsko organiziranje dela, za skupne projekte in promoviranje preko razstav. Vzorov za to imamo v Evropi že več kot dovolj.